

П'єх Н.Р.

Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві

МАЛЯРСЬКИЙ КОНТЕКСТ МИСТЕЦЬКОЇ ЗБІРКИ ЖОВКІВСЬКОГО ЗАМКУ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СКЛАД І ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ

У статті висвітлено основні етапи формування Жовківської мистецької збірки з початку XVII ст. і аж до занепаду, а також досліджено визначальний вплив господарів замку – Жолкевських, Собеських і Радзівілів, їхніх естетичних смаків, обізнаності з тогочасними тенденціями в мистецтві та суспільно-політичного й фінансового становища на її становлення. На підставі цілого спектра інвентарних описів замкового майна окреслено кількість і склад художніх творів, визначено основні тематичні напрями замкової колекції. Досліджено період і обставини її розформування.

Ключові слова: мистецька збірка, Жовківський замок, Ян Собеський, Міхал Радзівілл, Антоніс ван Дейк, Лавінья Фонтана.

Постановка проблеми. Зачини формування мистецької збірки сягають ранніх етапів функціонування Жовківського замку. Художні твори, предмети розкоші, скульптури, колекція монет, воєнні трофеї, книгозбірня – це далеко не повний перелік її складу. Кожен із власників у міру своїх можливостей і естетичних смаків намагався внести власну лепту в цю безцінну колекцію. Значний вплив на цей процес справили події, що розгорталися довкола замку в різні історичні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне опрацювання цієї наукової проблеми наразі не відображене в окремому монографічному дослідженні, проте особливий інтерес у дослідників викликає ідентифікація численних «жовківських творів» зі збереженими сучасними музейними експонатами. Уперше про картини із замкової збірки написав А. Чоловський [9, s. 199–237], згадавши про «жовківську» серію батальних полотен. Спроби прослідкувати історію створення цих творів і визначення їх авторства робили М. Гембарович [14], М. Комашинський [16], В. Овсійчук [4]. Ідентифікацію окремих полотен із визначенням їх місцезнаходження здійснили Т. Маньковський [19; 20; 21], В. Дрецька [12], В. Александрович [1; 2; 3]. Тому ця публікація покликана окреслити загальні масштаби Жовківської художньої збірки від зачинів її формування й аж до повної ліквідації.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження основних етапів становлення мис-

тецької збірки Жовківського замку, її складу, визначення обставин розпорошення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На ранніх етапах функціонування замку (початок XVII ст.) розпочалося нагромадження різноманітних предметів, що мали мистецьку цінність, із метою оздоблення інтер'єрів парадної частини – палацового корпусу. Чільне місце серед них займав живопис – портрети та картини, виконані в різноманітних техніках і з різноманітних матеріалів. Основним джерелом вивчення цієї проблеми стали інвентарні описи. Одним із перших документів, який указує на наявність певної художньої збірки в Жовківському замку, є інвентар замку 1671 р. [13, s. 117–123], де в контексті загального опису парадної частини згадано 50 портретів і 4 картини на релігійну тематику. Більшість із них розміщувалась у великій столовій кімнаті. Імовірно, на той час у замку було представлено лише деяку частину художньої колекції, адже після його пограбування в 1665 р. князем Любомирським із міркувань безпеки окремі цінні речі вивезено до інших маєтностей Я. Собеського. Доволі нефактовий рівень укладання документа не дозволяє встановити відомостей стосовно авторства чи сюжету експонованих творів.

Глибока обізнаність власників замку, Жолкевських і Собеських, із творчістю малярських осередків Львова, а згодом – і місцевого Жовківського, що перебував на стадії становлення, дозволила сформулювати основне джерело напо-

внення замкової колекції [1, с. 375–385]. Суттєве розширення останньої відбувалося наприкінці XVII ст., коли в замку зосереджувалися майже всі картини, зібрані власником Жовківського замку, Я. Собеським, художні смаки якого сформувалися впродовж навчання та подорожей Європою. Власне, Яну вдалося вплинути на утвердження нових барокових тенденцій у мистецтві тогочасної Речі Посполитої в період свого перебування на троні [18, с. 28].

Поза домінуючим впливом власника замку на склад і обсяги Жовківської художньої збірки окрему лепту вносило і його оточення. Зокрема, В. Дрецька відзначає доволі значний вплив на цей процес маркіза Франциска Гастона де Бетуна, брата Марії Казимири, що працював послом Франції у Варшаві протягом 1676–1688 рр. Не останню роль відігравали придворні малярі, за допомогою яких Я. Собеський здійснював купівлю закордонних шедеврів [20, с. 247]. Особливо він захоплювався голландською й італійською школами живопису, тому в королівських збірках їх частка була найбільшою. Т. Маньковський, посилаючись на текст «Діаріуша» Казимира Сернецького [8, с. 169], констатував безпосередню участь сьютта о. Вота, особистого сповідника Я. Собеського, у поповненні художньої збірки в Жовківському замку. Зокрема, він наводить факт приїзду в травні 1694 р. вищезгаданого монаха до Риму, звідки той привіз велику кількість портретів і картин із зображенням міст [21, с. 128].

На жаль, цілісного документа, який би містив повний перелік усього живопису, що зберігався в Жовківському замку наприкінці XVII ст., немає. Проте на увагу заслуговує «реєстр картин, які знаходились у лазні по другій стороні від фільварку, датований 1694 р.», опублікований М. Гембаровичем [13, с. 147]. Відзначимо доволі грамотне укладення документа, де біля кожної описаної картини чи портрета вказано відомості стосовно автора й походження твору, детально зазначений сюжет, подано наявність і опис оправи. У тексті зафіксовано 18 портретів, переважно князів Радзівіллів і вищого церковного духовенства. Біля декількох із них маємо уточнюючий запис «*malіowania pana Ruznega*». Імовірно, автор документа мав на увазі придворного маляра Яна III, Яна Рейзнера. Крім того, у тексті зазначено 17 картин, виконаних на полотні, мідній блясі та дошці, причому останні переважали кількісно. Викликає зацікавлення кілька картин із підписом копіїста «*malarczyka wilanowskiego*». Практика копіювання художніх творів набула особливого поширення при дворі

Яна III, адже деякі улюблені полотна король хотів споглядати одразу в кількох своїх резиденціях одночасно. Зокрема, маємо згадку стосовно скопійованої в Віланові відомої картини «Сврейка в береті» Рембрандта ван Рейна, передану до Жовкви в 1687 р. за посередництва пана Диневича. Т. Маньковський вважав, що саме ця картина може зберігатись у музейних фондах Музею палацу Яна III у Віланові [19, с. 234].

Загалом інвентарі кінця XVII ст. дають лише фрагментарні відомості стосовно окремих частин Жовківської художньої колекції, адже в них не представлена цілісна картина, яка б дала змогу охарактеризувати обсяги колекції, стилістичне та змістове наповнення, стала б відправною точкою в дослідженні зміни складу.

Ситуація кардинально змінилася вже на початку XVIII ст. Зокрема, із того часу збережено цілу низку інвентарних описів картин, предметів інтер'єру, зброї, бібліотеки та й самого замку. Частину документів ввів до наукового обігу М. Гембарович [13, с. 158–161, 172–195], інші зберігаються в Архіві давніх актів у Варшаві [6] і Центральному державному історичному архіві Литви [17].

Одним із перших укладених реєстр майна, вивезеного до Москви 15 травня 1707 р. Александром Меньшиковим за дорученням Петра I, який перебував у замку протягом кількох місяців того ж року за часів Північної війни [13, с. 158–161]. Крім предметів інтер'єру, книг, посуду та меблів, лише із замкових покоїв забрано 56 картин. Окремим пунктом вказано ще 40 картин, вилучених із лазень [13, с. 161]. Загалом одних лише художніх творів вивезено 106 одиниць. Це стало значною втратою для Жовківської художньої колекції, яку вдалося компенсувати лише в 1720 р. Власне, тоді Костянтин Собеський продав свої маєтності у Віланові, що під Варшавою, залишаючи за собою право забрати звідти все рухоме майно, яке було перевезене до Жовкви, де королевич стало замешкав із 1709 р.

Наступний інвентар, датований 14 вересня 1726 р., опублікований Л. Фінкелем [11, с. 1–7], – це чи не найперший комплексний документ, який чітко окреслює обсяги всього рухомого майна в Жовківському замку, включно з картинами. Опис укладений через кілька місяців після смерті королевича Костянтина. У той же день зроблено ще один реєстр речей із замкової скарбниці [6, с. 83–106]. Обидва документи доволі чітко структуровані, картини описані з детальним зазначенням сюжетів, визначенням їх мистецької вартості (зазначено, оригінал це чи копія, біля

деяких картин є оцінка мистецької вартості з означенням «*rodłego malowania*»). Зважаючи на професійну оцінку живопису й інших предметів мистецтва, автором інвентарю цілком міг стати Юрій Шимонович-молодший, який залишався сервітором королевичів і по смерті Яна III [2, с. 43].

Два роки потому, 4 листопада 1728 р. [6, s. 86–106], із нагоди вступу у володіння старшого брата покійного Костянтина, Якуба Людвіка Собеського, укладено ще один реєстр майна. Порівняльний аналіз цих трьох документів засвідчує сталість складу Жовківської художньої збірки за цей час, окремі зміни стосувалися лише переміщення деяких творів у самому замку. Єдине, що відрізняє останній документ від двох попередніх, – це відсутність переліку речей із замкової скарбниці, натомість текст доповнений уточнюючими відомостями стосовно розміщення творів мистецтва в кожній кімнаті, ба навіть на кожній стіні. Докладний аналіз описів 1726 та 1728 рр. уперше дає можливість окреслити загальну чисельність Жовківської художньої збірки, що нараховувала 603 одиниці. Це фактично відправна точка в подальшому дослідженні зміни кількості, складу й сюжетних ліній мистецьких творів, яким надавали перевагу нові власники. Замкову художню збірку склали картини польської, німецької, італійської, голландської художніх шкіл, мальовані на полотні, папері, дереві, мідній блясі, мармурі, виконані в різних техніках (олійний живопис, графіка, пастель, ретуш).

Важливим моментом у вивченні історії формування Жовківської мистецької збірки став період 40-х рр. XVIII ст., коли замок разом із усім рухомим майном перейшов у власність М.К. Радзівілла. Із того часу відомо три інвентарі (1740 [13, s. 172–190], 1743 [17, s. 7–12] та 1746 рр. [13, s. 190–195]), що характеризують її стан. Перший і третій документи, опубліковані М. Гембаровичем, пов'язані між собою. Нумерація картин, що застосовувалась у першому документі 1740 р., чітко збігається з нумерацією інвентарю 1746 р. Натомість другий не творить самостійної одиниці, а радше є розділом комплексного інвентарного опису замку 1743 р., укладеного з приводу вступу в права на володіння Жовківським замком М.К. Радзівілла; частину опису опублікував Т. Бернатович [7, s. 49–67]. У ньому зафіксовано 438 картин із зазначенням номера, який присвоєний картині раніше та відображений в інвентарі 1741 р. Докладно невідомо, чи цей номер проставлявся на самій картині, адже натрапляємо на таку практику в збірках інших резиден-

цій князя. Зазначимо, що кількість творів суттєво зменшилася порівняно з 1728 р. Однак невідомо, що спричинило таку зміну, адже маємо перерву у відомостях у 12 років. За цей час у замку господарювали двоє власників, Якуб Людвік і Марія Кароліна, які могли продати частину картин або якимось по-іншому ними розпорядитися. Склад художньої збірки станом на 1743 р. дещо змінився, зокрема, до інвентарю вписано 97 нових картин, про які не згадано в документі 1728 р. Отже, можемо говорити не тільки про кількісні, але й про якісні зміни в складі колекції. Загалом зі старої замкової збірки залишилося лише 343 із 601 картини, без урахування новоприбулих творів. Зважаючи на те, що М.К. Радзівілл офіційно отримав ці маєтності в 1743 р., проте прибув до Жовкви ще в 1741 р., то він цілком міг забрати частину збірки у свої володіння в Несвіжі чи Олиці. Про «*gózne rzyszy żółkiewskie i inne deponowane*» згадано в тексті інвентарного опису Олицького замку 1755 р., опублікованого В. Александровичем [3, s. 303]. Припускаємо, що це та частина речей і картин, забраних із Жовкви, яка не увійшла до переліку 1746 р.

У документі 1743 р. занотовано чимало імен усевітньо відомих малярів: Лавінья Фонтана [17, s. 8rev.], Антоніс ван Дейк [17, s. 8rev.], Ніколас Берхем [17, s. 9], Рембрандт ван Рейн [17, s. 9], Карло Маратті [17, s. 11rev], що дозволяє ідентифікувати художні твори в сучасних музейних колекціях. Крім того, у тексті є кілька позицій із означенням «*Le Roy de Siam*» [17, s. 12], що, найімовірніше, вказує на гравюри з видання 1686 р. під назвою «*Tarchard Guy. Voyage de Siam, des Pères Jésuites, Envoyés par le Roy aux Indes & à la Chine. Avec leurs observations Astronomiques, Et leurs Remarques de Physique, de Géographie, d'Hydrographie et d'Histoire. Paris, A. Seneuze et D. Northemels, 1686*», які теж експонувалися в замку.

Тематика збірки в цей період, як і раніше, зберігала дві головні сюжетні лінії: релігійну та міфологічну. В окрему групу слід виділити пейзажі й натюрморти. Дещо зменшилася кількість портретів, частина з них замінена іншими, актуальними для нових господарів.

Кардинальні зміни в кількісно-якісному складі Жовківської мистецької збірки зафіксував інвентарний опис 1746 р. [13, s. 190–195], де є лише 242 картини (порівняємо з 1743 р. – 438 одиниць). З усіх картин, згаданих у документі, маємо лише 120 творів, що зберігались у замку в 1743 р. Фактично спостерігаємо ще одну зміну складу збірки, причому 120 одиниць влилися до складу Жов-

ківської збірки в 1743 р. Таким чином, простежується тенденція повного заміщення художніх шедеврів, які роками нагромаджувалися в замку, новими. Крім того, зауважимо зміни стосовно складу збірки: кількісно почали переважати портрети, натомість картин залишилося досить мало. Левова частка всіх творів у замку (33 одиниці), окрім портретів, розміщувалася в каплиці.

Як складалася доля Жовківської художньої збірки, сказати складно, хоча з інвентарів самого замку зрозуміло, що до 1762 р. певна кількість художніх творів прикрашала замкові інтер'єри. Після смерті М.К. Радзівілла його спадкоємці звели нанівець усі зусилля їхнього предка. Частина картин, яка ще залишалася в замку, розпродавалася, зважаючи на численні борги, якими обростав замок. Усі цінності, які ще залишалися в Жовківському замку, вивозилися до інших позажовківських маєтностей Радзівіллів. Зокрема, із 1775 р. [5, с. 6–9] зберігся перелік рухомого майна, перевезеного капітаном гарнізонних ординатських військ до гардеробу К.С. Радзівілла в Пряшеві. Серед небагатьох речей у тексті згадані такі: портрет князя М.К. Радзівілла, вишитий на кармазиновому оксамиті срібними та золотими

нитками без рам; три картинки коралових на мідній блясі, позолочені; дві великі картини із зображенням Матері Божої й Ісуса Христа; дві картини мальовані, одна – під склом, друга – на мідній блясі із зображенням «Зняття Ісуса з хреста». Таким чином, від численних художніх багатств у Жовківському замку не залишилось і сліду.

Висновки. Аналізуючи обставини формування, склад і кількісні показники мистецької збірки Жовківського замку протягом XVII ст. – 60-х рр. XVIII ст., зауважимо, що основоположним принципом її творення стали особисті естетичні смаки й обізнаність власників замку з панівними тенденціями в мистецтві, їх суспільне та фінансове становище. Не останню роль відіграли також історичні події, що відбувалися довкола замку. Початком розформування замкової художньої колекції стало завершення більш ніж столітнього господарювання роду Собеських у Жовкві. Нові власники, Радзівілли, усіяко намагалися збагатити безцінними жовківськими шедеврами власні маєтності, поступово переміщуючи їх із Жовкви до Несвіжу, Олики та Міру. Останні художні твори покинули стіни замку в 1775 р. за вищезгаданих обставин.

Список літератури:

1. Александрович В. Жовківський осередок українського малярства та різьблення: початки традиції. Жовква крізь століття: Матеріали наукової конференції, присвяченої 15-й річниці утворення ДІАЗу у м. Жовкві 22–24 квітня 2010 року. Жовква, 2010. Вип. 1. С. 375–385.
2. Александрович В. Українські малярі польського короля Яна III Собеського. Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 – жовтень 1993 р.). Львів, 1994. С. 17–148.
3. Александрович В. Інвентар Олицького замку 1755 р. Вісник Львівського Університету: серія мистецтво. Львів, 2003. Вип. 3. С. 301–303.
4. Овсійчук В. Майстри українського бароко. Жовківський художній осередок. Київ, 1991. 400 с.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 694. Оп. 2. Д. 2511. С. 6–9.
6. Archiwum główne akt dawnych. Zbiór A. Czołowskiego. Sygn. 394. S. 86–106.
7. Bernatowicz T. Królewska rezydencja w Żółkwi w XVIII wieku. Ad Villam Novam. Warszawa, 2009. T. 2. 160 s.
8. Diariusz podróży po Europie Jana i Marka Sobieskich, przez Sebastiana Gawareckiego prowadzony, oraz przydana instrukcja ojca Jakuba Sobieskiego. Warszawa, 1883. 191 s.
9. Czołowski A. Urządzenie pałacu Wilanowskiego za Jana III. Lwów, 1937. 60 s.
10. Czołowski A. Ikonografia wojenna Jana III. Przegląd Historyczno-wojskowy. R. 2. Lwów, 1930. T. 2. S. 199–234.
11. Finkel L. Inwentarz zamku Żółkiewskiego z r. 1726. Sprawozdania komisii do badania historii. Kraków, 1891. S. 1–7.
12. Drecka W. Na tropach obrazów ze zbiorów Jana III. Studia Wilanowskie. Warszawa, 1977. T. 1. S. 127–153.
13. Gębarowicz M. Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII wieku. Wrocław, 1973. S. 117–193.
14. Gębarowicz M. Nowe materiały do ikonografii wojennej króla Jana III Sobieskiego. Studia Wilanowskie. Warszawa, 1978. T. III–IV. S. 45–87.
15. Gubrynowicz B. Malarze na dworze Jana III. Szkic historyczny. Lwów, 1896. 23 s.
16. Komarzyński M. Ikonografia batalistyczna z zagranicznych rezydencjach Marii Kazimiery Sobieskiej. Studia Wilanowskie. Warszawa, 1978. T. 3–4. S. 89–98.
17. Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas. F. 459. Inv. 1. F. 1472.

18. Majda T. Orientalizacja smaku artystycznego w Polsce za panowania Jana III Sobieskiego. Studia Wilanowskie. Warszawa, 1985. T. XI. S. 28–36.
19. Mańkowski T. Galeria Stanisława Augusta. Lwów, 1932. 472 s.
20. Mańkowski T. Malarstwo na dworze Jana III. Biuletyn historii sztuki. Warszawa, 1951. Rok 12. Nr. 1–4. S. 201–288.
21. Mańkowski T. Mecenat Jana III w Żółkwi. Prace Komisji Historii Sztuki. T. 9. Kraków, 1948. S. 127–152.

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ КОНТЕКСТ КОЛЛЕКЦИИ ЖОВКОВСКОГО ЗАМКА:
ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ, СОСТАВ И ТЕМАТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ**

В статье отражены основные этапы формирования Жовковской художественной коллекции с начала XVII ст. и до упадка, а также исследовано определяющее влияние хозяев замка – Жолкевских, Собеских и Радзивиллов, их эстетических вкусов, осведомленности о тогдашних тенденциях в искусстве, общественно-политического и финансового положения в ее становлении. На основании целого спектра инвентарных описей замкового имуществва обозначено количество и состав художественных произведений, определены основные тематические направления замковой коллекции. Исследован период и обстоятельства ее расформирования.

Ключевые слова: художественная коллекция, Жовковский замок, Ян Собеский, Михал Радзивилл, Ван Дейк, Лавинья Фонтана.

**PAINTER CONTEXT OF THE ARTISTIC COLLECTION OF ZOVKVA CASTLE:
HISTORY OF FORMATION, COMPOSITION AND THEMATIC DIRECTIONS**

This article describes the main stages of the formation of the Zhovkva artistic collection, establishes its quantitative indicator sand composition in different historical periods of its functioning, as well as the ways and time of the dispersal of priceless Zhovkva works. The decisive influence of castle owners, their aesthetic tastes, awareness of contemporary tendencies and trends in art, and ultimately the socio-political and financial situation, on the creation and expansion of a big castle art collection.

Key words: artistic collection, Zhovkva Castle, Jan Sobieski, Michal Radziwill, Antonis van Dyck, Lavigne Fontana.